Jordi Bossoms i Costa
Universitat Autònoma de Barcelona
jordi.bossomsi@autonoma.cat
ORCID: 0000-0003-0124-4659

D'HIPÒCRATES A ARNAU DE VILANOVA? APROXIMACIÓ A L'*ABBREVIACIO REGIMINIS ACUTORUM*[*]

From Hippocrates to Arnau de Vilanova? An approach to the Abbreviacio regiminis acutorum

Resum: Aquest treball versa sobre l'*Abbreviacio regiminis acutorum*, una síntesi del *Regimen acutorum* hipocràtic atribuïda al mestre Arnau de Vilanova. Aquest text, que també ha circulat sota el nom de *Compendium regimenti acutorum*, ha arribat a nosaltres a través d'una relativament sòlida tradició manuscrita i ha format part, a més, de diverses edicions generals renaixentistes del metge català. Mitjançant l'estudi del contingut i la tradició textual d'aquest text i del tractat hipocràtic que resumeix, es pretén, d'una banda, il·lustrar la rellevància d'Hipòcrates en el context de les facultats de medicina medievals i, d'altra banda, explorar la relació entre aquest autor i l'obra d'Arnau de Vilanova.

Mots clau: Arnau de Vilanova, Hipòcrates, malalties agudes, medicina medieval, Universitat medieval, tradició textual.

Abstract: This paper discusses the *Abbreviacio regiminis acutorum*, a synthesis of the Hippocratic *Regimen acutorum* attributed to the master Arnau de Vilanova. This text, which has also circulated under the name of *Compendium regimenti acutorum*, has arrived to us through a relatively solid manuscript tradition and has also been part of several Renaissance general editions of this Catalan physician. By studying the content and textual tradition of this text and of the Hippocratic treatise that it summarizes, I intend, on the one hand, to illustrate the relevance of Hippocrates in the context of medieval medical faculties and, on the other hand, to define the relationship between the Hippocratic *corpus* and the work of Arnau de Vilanova.

Keywords: Arnau de Vilanova, Hippocrates, Acute diseases, Medieval medicine, Medieval University, Textual tradition.

[*] Aquest article és resultat del projecte de recerca Arnau de Vilanova Digital, PID2019-104308GB-I00 (Ministerio de Ciencia e Innovación).

1. Introducció

Durant la primera meitat del segle XIII, en passar a formar part de l'*Ars medicine* i començar a circular en el context universitari de l'època, el *Regimen acutorum* d'Hipòcrates va esdevenir objecte habitual de comentaris, reelaboracions i traduccions a mans dels principals mestres en medicina. A Arnau de Vilanova, figura cabdal a la Facultat de Medicina de Montpeller, se li van atribuir tres textos basats en el tractat hipocràtic. El més difós d'ells és l'*Abbreviacio regiminis acutorum*, una síntesi de l'obra d'Hipòcrates en què l'autor presenta les idees elementals del tractat amb gran rigor i precisió. Aquest text, objecte del present estudi, s'ha conservat en més d'una desena de manuscrits i forma part de les edicions renaixentistes de les obres mèdiques arnaldianes, on apareix sota el nom de *Compendium regimenti acutorum*.

Les altres dues obres atribuïdes a Arnau no semblen haver tingut tanta fortuna, ja que cadascuna d'elles s'ha conservat només en un sol manuscrit. La primera, que es troba a París, Bibliothèque de l'Arsenal, 709, ff. 2r-4v, es coneix amb el títol de *Lectura super regimentis acutorum* i es tracta d'una glossa que repassa el *Regimen acutorum* mitjançant el comentari de Galè a aquesta mateixa obra. Malgrat la brevetat del text —l'autor tan sols disserta sobre els tres primers ítems del comentari galènic—, Pedro Gil-Sotres apunta que la tècnica expositiva i l'*accessus ad autorem* del text no desdiuen de l'estil emprat per Arnau en els seus comentaris.[1] L'altre text, localitzat al manuscrit Erfurt, Universitätsbibliothek CA 4º 368, ff. 88r-93r, comparteix —a falta d'una anàlisi exhaustiva— nom amb l'obra que comenta, *Regimen acutorum*. A diferència de l'anterior, aquest no sembla seguir el comentari de Galè, sinó que s'apropa directament al text hipocràtic.[2]

Sigui certa o no l'atribució d'aquests tres textos a Arnau, la relació del mestre català amb Hipòcrates i el seu *Regimen acutorum* no és una qüestió menor. La importància d'aquest tractat en la medicina medieval és palesa; ara cal veure fins a quin punt és una influència notòria en la medicina arnaldiana. El present article, que s'iniciarà posant l'atenció en el *Regimen acutorum* per passar després

1. Juan A. Paniagua, *El maestro Arnau de Vilanova, médico*, València, Cátedra e Instituto de Historia de la Medicina 1969, 36; 2a edició dins *Studia arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova. c. 1240-1311*, Barcelona, Fundación Uriach 1838 1994, 49-145.

2. Pedro Gil-Sotres, «Derivation and revulsion: the theory and practice of medieval phlebotomy» dins *Practical medicine from Salerno to the Black Death*, ed. a cura de Luis García Ballester – Roger K. French – Jon Arrizabalaga – Andrew Cunningham, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 110-155, p. 139. En aquesta referència, Gil-Sotres menciona també un altre comentari del *Regimen acutorum* relacionat amb Arnau de Vilanova; en aquest cas, el text circula sota el nom de Franciscus de Cenellis, però al colofó Amplonius von Berka escriu «Finitus est tractatus de regimine acutorum febricitancium excerptus ab inmensa profunditate et prolixitate subtili doctoris Arnoldus de Villanova». El mateix Gil-Sotres (citat per: Paniagua, *El maestro Arnau...*, 36) aprecia la falsedat d'aquesta atribució.

a l'*Abbreviacio regiminis acutorum* i a l'ús que Arnau fa de l'obra hipocràtica, pretén ser un primer pas en aquesta direcció.[3]

2. El *Regimen acutorum*

2.1. *Contingut*[4]

Tal com el seu propi nom indica, el *Regimen acutorum* és un tractat de medicina pràctica sobre la manera enfrontar-se a les malalties agudes. Seguint els principals preceptes hipocràtics, insisteix en la importància d'un model de vida equilibrat, en l'abstinència, sempre que sigui possible, de fàrmacs i en una terapèutica basada sobretot en l'alimentació i en evitar els canvis bruscos de rutina. S'inscriu, és clar, dins la teoria humoral, segons la qual existeixen quatre qualitats (calent, sec, fred i humit), que combinades conformen els éssers vius i les seves quatre substàncies (sang, flegma, bilis groga i bilis negra), l'equilibri de les quals és la base de la bona salut; així doncs, la tasca del metge és garantir aquest equilibri mitjançant un règim d'activitat física, alimentació i medicació adequat a cada pacient.

La primera secció del tractat és una crítica a l'escola cnídia, que es centrava massa en el diagnòstic de la malaltia i semblava deixar de banda el pronòstic i la cura del malalt. Descrivien tan bé les malalties, explica l'autor, que potser fins i tot algú que no sabés gens de medicina acabaria diagnosticant la malaltia, si llegís els seus tractats; el problema és que ignoraven els símptomes més subtils, els detalls que el bon metge percep i que varien segons les condicions de cada pacient i de cada situació. El metge de debò subordina la teoria al cas particular i fuig dels tractaments rígids i les receptes estereotipades.

A continuació, l'autor enumera les diverses malalties agudes, que són la pleuritis, la pneumònia, la frenitis i les seves derivades, en què les febres acostumen a ser constants, i remarca la seva perillositat, exposant que mal-

3. Aquest article parteix del meu Treball de Fi de Màster «*Abbreviacio regiminis acutorum*. Estudi i edició d'una adaptació del *Regimen acutorum* hipocràtic atribuïda a Arnau de Vilanova» (2020), dirigit per Sebastià Giralt, i s'engloba dins el meu projecte de tesi doctoral en curs, amb el títol provisional «Sobre les malalties agudes: estudi i edició del conjunt d'obres atribuïdes a Arnau de Vilanova basades en el *Regimen acutorum* d'Hipòcrates», també dirigida per Sebastià Giralt. Tant el Treball de Fi de Màster com el projecte de tesi doctoral s'emmarquen dins el projecte de recerca «Arnau de Vilanova Digital», PID2019-104308GB-I00.

4. Hipòcrates, «Sobre la dieta en las enfermedades agudas», dins *Tratados Hipocráticos*, ed. i tr. a cura de Carlos García Gual – María D. Lara Nava – Juan Antonio López Férez – Beatriz Cabellos Álvarez – Alicia Esteban – Elsa García Novo, Madrid, Gredos 2007, 205-232.

grat ser esporàdiques produeixen un número de víctimes igual o major que les malalties epidèmiques. Afegeix, a més, que davant aquestes malalties la gent tendeix a confiar en metges poc professionals, ja que els sembla que els remeis que aquests aporten no són tan diferents que els dels metges qualificats. I això és un gran error, perquè les divergències entre els uns i els altres són molt grans en aquesta qüestió: els metges poc professionals prenen les decisions sense gaire criteri, a vegades fins i tot amb la intenció de portar la contrària i diferenciar-se dels altres per tal de destacar. Entre tots aquests, en qualsevol cas, l'autor elogia els que utilitzen la tisana d'ordi per tractar aquestes malalties. Li sembla que sens dubte és un bon remei, i recomana no interrompre el tractament que la tingui com a base. En aquest punt del tractat, descriu la quantitat adequada que cal subministrar, els intervals que cal seguir i la manera com cal preparar-la; i alerta, a més a més, dels perills d'una mala administració.

També parla, tot seguit, dels altres remeis, que són, bàsicament, les begudes sense bullir. Menciona l'oximel, l'hidromel i l'aigua, i explica, tal com ha fet ja amb la tisana, la manera correcta d'administrar cadascun d'aquests remeis. Adverteix, per exemple, que si el pacient té els peus molt freds cal tallar d'arrel les dosis, perquè el cos ens adverteix que alguna cosa s'està fent malament. Quan tornin a agafar calor, es pot reprendre el procés. Recomana, més endavant, l'ús de flebotomies en casos molt concrets, sobretot si el dolor es fa manifest a la zona de la clavícula. Si el dolor apareix a la zona del diafragma, és millor emprar plantes com l'el·lèbor negre o l'eufòrbia.

Després d'això, fent de nou referència als metges poc qualificats, l'autor insisteix en la importància d'evitar els canvis dràstics en la dieta. Defensa, per exemple, que no és gens bo fer només un àpat al dia, si s'està acostumat a fer-ne dos. I exposa, a continuació, que els pacients amb bilis amarga són els que toleren pitjor els canvis, mentre que els fleumàtics toleren bastant millor modificar les seves dietes. També insisteix en la importància d'actuar en el moment precís: començar el tractament abans d'hora pot resultar tan nociu com començar-lo massa tard. Cal ser un bon observador, ja que hi ha diferents estadis de debilitat.

En acabar de descriure la problemàtica dels canvis, l'autor passa a comentar les qualitats dels remeis i els digestius. Parla dels diferents tipus de vi, descriu de nou l'hidromel i l'oximel, presentant les seves característiques i el mode en què cal subministrar-los. També esmenta l'aigua, que tot i no aportar cap efecte concret davant la malaltia, provoca cert flux, cosa que ell considera altament positiva.

I, per últim, dedica unes paraules als banys. Creu que poden ser beneficiosos, almenys si es fan seguint el conjunt de precaucions que exposa. Podria ser perjudicial, per exemple, entrar de manera precipitada a l'aigua, o bé tardar massa a eixugar-se el cap. Si se segueixen, en canvi, les seves recomanacions, el pacient es pot banyar cada dia: li serà de gran profit.

2.2. Tradició textual

El *Regimen acutorum*, tal com exposa Pearl Kibre al seu *Hippocrates Latinus*,[5] no apareix en manuscrits llatins fins al segle XII. A partir d'aquell moment, i durant els tres segles següents, esdevé un text d'àmplia difusió, sobretot gràcies a la importància que obté en l'ensenyament mèdic, i ens ha arribat a nosaltres en un nombre bastant significatiu de manuscrits. En molts d'ells, el tractat va acompanyat de l'extens i complex comentari que Galè li va dedicar, text que també tingué gran rellevància en les universitats medievals i fou mòbil, al seu torn, de nombrosos comentaris i compendis per part de les autoritats acadèmiques del moment.

O'Boyle apunta que dues traduccions llatines d'aquest tractat hipocràtic eren particularment populars a Occident.[6] La primera, l'*incipit* de la qual és «Qui de egrotantium accidentibus in singulis egritudinibus...», s'acostuma a atribuir a Gerard de Cremona, que hauria traduït el text a partir de l'àrab a mitjan segle XII. Aquesta traducció va començar a circular de manera gairebé immediata, i ja al 1198 es realitza un primer comentari basat en ella. La segona, que més aviat és una paràfrasi del text, fa acte de presència entrat ja el segle XIII, i sol fer-ho juntament amb el comentari de Galè. El seu *incipit* és «Illi qui sententias illis de Assidis...» i el del comentari galènic és «Non solum cum scripserunt rememoratores...». Aquesta traducció s'atribueix, en algunes ocasions, a Constantí l'Africà, però és molt més freqüent trobar-la atribuïda a Gerard de Cremona. En qualsevol cas, la primera d'aquestes dues traduccions és la que usualment trobem incorporada en les còpies de l'*Ars medicine* a partir de les primeres dècades del segle XIII.

Més endavant van arribar també altres traduccions, que ja no gaudirien de tanta difusió. Una d'elles, realitzada de la versió grega i datada del segle XIV, s'ha atribuït recentment a Niccolò da Reggio.[7] El seu *incipit* és «Qui medicine scripserunt Knidianas mentes vocatas...». Una altra d'elles, contemporània a l'anterior i també a partir del grec —però, en aquest cas, sense atribució confirmada—, apareix acompanyant el comentari de Galè. El seu *incipit* és «Que quidem accidentia si in principio morbi...» i el del comentari «Dixit Hippocras quod ista accidentia...».

En ser la darrera incorporació a l'*Ars medicine*, el *Regimen acutorum* solia ocupar la setena posició del manual; seguia, així doncs, a la *Isagoge* de Johannitius, els *Aphorismi* i els *Prognostica* també hipocràtics, el *De urinis* de Teophilus i el

5. Pearl Kibre, «*Hippocrates Latinus*: repertorium of hippocratic writings in the Latin Middle Ages», *Traditio*, 31 (1975), 99-126.

6. Cornelius O'Boyle, *The Art of Medecine. Medical Teaching at the University of Paris, 1250-1400*, Brill – Education and society in the Middle Ages and Renaissance, Leiden – Boston – Colònia, 1998, 103-104.

7. Stefania Fortuna, «Niccolò da Reggio e l'*Articella*: nuova attribuzione della traduzione del *Regimen acutorum* (Vat. lat. 2369)» *Galenos*, 11 (2017), 177-192.

De pulsibus de Philaretus, que formaven el nucli configurat al Salern de principis del segle XII, i el *Tegni* de Galè, que s'hi havia afegit a la segona meitat del mateix segle. Aquests textos servien de fonament a l'ensenyament mèdic universitari, i eren treballats tant pels estudiants com pels professors, que els comentaven i els ressenyaven,[8] deixant abundants testimonis a la posteritat. Kibre enumera un total de vint-i-dues obres compostes amb el *Regimen acutorum* com a base o motiu de comentari,[9] entre els quals hi ha l'*Abbreviacio regiminis acutorum* i el *Regimen acutorum* d'Erfurt, Universitätsbibliothek CA 4º 368, ff. 88r-93r, però no pas la *Lectura super regimentis acutorum*, el tercer text atribuït a Arnau de Vilanova.

D'aquests vint-i-dos textos que recull Kibre, onze són per ara anònims. La resta tenen atribucions —algunes confirmades i d'altres per confirmar— a professors de medicina, la majoria d'ells dels segles XIII i XIV. El primer d'ells, seguint l'ordre alfabètic que proposa la font, és Antonius de Scarparia (1377-1422), que va ser professor a Bolonya. El tercer —el segon és Arnau— és Bernat de Gordon (*c.* 1258 – 1330),[10] professor a Montpeller i autor d'obres tan destacades com el *Lilium medecine*, que tingué enorme èxit entre els cercles intel·lectuals. La primera obra que aquest mestre —que, per cert, mantenia una dura rivalitat amb Arnau— va escriure és justament l'obra en qüestió, un tractat sobre el *Regimen acutorum*, que es coneix com a *De regimine acutorum morborum*. Dividit en tres parts, hi resumeix i hi comenta les diverses idees hipocràtiques: en primer lloc, la correcta administració de l'aliment i la beguda, parant atenció a la qualitat, la quantitat i la seqüència; en segon lloc, els evacuatius; i en tercer lloc, els digestius i els banys. Malgrat que la dependència respecte a Hipòcrates és evident, Bernat de Gordon no només fa un esforç per organitzar-ho de manera més lògica, sinó que també procura afegir-hi referències a la tradició mèdica posterior, és a dir, a figures com Galè, Avicenna o Averrois, encara que no sempre citi les fonts. També dóna importància al coneixement adquirit gràcies a l'experiència. Una vegada acabat el text, però, sembla que Bernat de Gordon no n'estava gaire satisfet: aleshores va decidir escriure, a mode d'epíleg, una breu síntesi de l'obra, que va anomenar *Compendium regimenti acutorum* (i aquí neix la confusió de noms que es detallarà en un dels capítols següents, ja que l'*Abbreviacio regiminis acutorum* va circular també sota aquest títol). El seu *incipit* és «Cum omnis prolixitas...» i està dedicat al mestre Iohannes de Confluente.[11] El text comença amb la

8. Sobre aquesta qüestió, veure, per exemple, els següents articles: Michael McVaugh, «Hippocrates at Montpeiller», dins *Sicut dicit: Editing Ancient and Medieval Commentaries on Authoritative Texts*, a cura de Shari Boodts – Pieter de Leemans – Stefan Schorn, Turnhout, Brepols 2019, 47-67; Peter E. Pormann, «Arabo-Islamic tradition», dins *The Cambridge Companion to Hippocrates,* Cambridge, Cambridge University Press 2018, 340-361.

9. Kibre, «Hippocrates Latinus», 117-123.

10. Luke E. Demaitre, *Doctor Bernard de Gordon. Professor and Practitioner*, Toronto, University of Toronto 1980, 236.

11. Demaitre, *Doctor Bernard de Gordon*, 39-40.

crítica als errors dels metges antics —l'escola cnídia—, el pitjor dels quals, segons el seu punt de vista, és realitzar canvis de manera precipitada; segueix amb el resum de la dieta correcta, posant també atenció a la tisana; després passa a comentar els digestius i els purgatius a partir de banys i flebotomies; i finalment conclou demanant disculpes per si no ha estat a l'altura del metge grec. La difusió d'aquest tractat va ser bastant important i Kibre en recull fins a catorze manuscrits, a més de fer menció a diverses edicions renaixentistes.

El següent metge que comenta el *Regimen acutorum* és Dino del Garbo (*c.* 1280-1327), de Florència, que va ser deixeble de l'il·lustre Taddeo Alderotti. Un altre és Gentile da Foligno (m. 1348), professor a diverses universitats italianes. Un altre és Pèire de Cabestanh (*fl.* 1299), que també va ser professor a Montpeller en època d'Arnau i Bernat de Gordon. Tal com explica McVaugh,[12] el seu comentari no és pròpiament una anàlisi en profunditat del contingut, sinó més aviat una selecció de qüestions que han florit a partir de les idees del tractat hipocràtic. A continuació trobem Jean de Saint-Amand (*c.* 1230-1303),[13] que era professor a París i que va elaborar diversos compendis de les obres que conformaven l'*Ars medicine*. Sobre aquests textos, García Ballester explica que, veient l'esforç que posaven els joves i els membres de la comunitat universitària en estudiar els tractats mèdics que anaven arribant a Occident, aquest mestre va decidir, gairebé per compassió, elaborar un conjunt de resums —*abbreviationes*— per tal que «poguessin localitzar ràpidament allò que amb tanta sol·licitud buscaven en els llibres de Galè».[14] Kibre, de fet, recull tant l'abreviació que aquest va elaborar a partir del *Regimen acutorum* com la que va elaborar a partir del comentari galènic a aquest tractat. Un altre autor és Marsilio de Santa Sofia (m. 1405), professor a Pàdua i Pavia, que provenia d'una nissaga cèlebre de metges. Un altre és Mondino de Luzzi (*c.* 1270-1326), professor d'anatomia, cirurgia i medicina a Pàdua i Bolonya. Un altre és Petrus Hispanus (m. 2277), personatge que es relaciona amb les universitats de Siena i París, que va deixar una important obra mèdica escrita i que va morir sent el papa Joan XXI. I en darrer lloc trobem Taddeo

12. Michael R. McVaugh, «In a Montpellier classroom», dins *Professors, Physicians and Practices in the History of Medicine: Essays in Honor of Nancy Siraisi*, ed. a cura de Gideon Manning – Cynthia Klestinec, Archimedes – *New Studies in the History and Philosophy of Science and Technology*, 50, 2017, 57-76, 59.

13. Danielle Jacquart, «L'oeuvre de Jean de Saint-Amand et les méthodes d'enseignement à la Faculté de médecine de Paris à la fin du xiiie siècle», dins *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les universités médiévales. Actes du Colloque international (Louvain-la-Neuve, 9-11 septembre 1993)*, a cura de J. Hamesse, Louvaine, Université Catholique de Louvain 1994, 257-275.

14. Luis García Ballester, «Arnau de Vilanova (*c.* 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos en Montpellier (1309). El Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno», *Dynamis: Acta hispanica ad medicinae scientiarumque historiam illustrandam*, 2, 1982, 97-158, 105-106.

Alderotti (1223-1295), professor a Bolonya i autor de nombrosos tractats i comentaris mèdics.

A aquesta llista caldria afegir-hi el mestre Cardinalis, que al voltant de 1250 ensenyava a Montpeller i que hauria estat el primer professor d'aquesta facultat en fer comentaris de manera sistemàtica a les obres de l'*Ars medicine*. El seu comentari al *Regimen acutorum* es troba en el manuscrit Kues 222, ff. 167r-181r.[15] Segons McVaugh, Cardinalis dividia el text en grans blocs i explicava senzillament el significat, de frase en frase o cada dues, i al final de cada explicació posava un parell de qüestions.

El conjunt d'aquests comentaris, així doncs, ens mostra dues coses sobre el *Regimen acutorum*: d'una banda, que va ser estudiat en un marc geogràfic bastant ampli (Montpeller, París, Bolonya, Siena, Pàdua, Pavia...), conformat per les principals facultats de medicina de l'època; i d'altra banda, que l'interès per aquest tractat hipocràtic va allargar-se, com a mínim, durant tres segles, des del XIII fins al XV. La seva rellevància, per tant, no va ser flor d'un dia, ni tampoc va florir de manera aïllada, sinó que va formar part d'un procés constant i generalitzat, en què els nombrosos textos d'Hipòcrates i Galè —el «Nou Galè»— recuperaven la veu a Occident després d'uns quants segles de silenci.

3. L'*Abbreviacio regiminis acutorum*

3.1. *Contingut*

L'*Abbreviacio regiminis acutorum* és considerablement més breu que el *Regimen acutorum*. També és molt més precís i concret, ja que omet la major part de raonaments de caràcter filosòfic que abunden en el text hipocràtic, sobretot a la primera part, i es centra en les qüestions pràctiques. També canvia l'organització del contingut. El text hipocràtic començava directament amb la crítica a l'escola cnídia i als metges que l'autor considerava poc preparats. El compendi, en canvi, arrenca amb la presentació del tractat i amb l'enumeració dels cinc apartats —*consideraciones*— que el conformen (línies 4-7).[16] Aquesta tendència a classificar i a crear categories és, de fet, una constant al llarg de tot el text, cosa que ens convida a pensar en la gran utilitat que podria tenir aquest sistema a l'hora de memoritzar la matèria del tractat; és a dir, tant per un estudiant com per un professor, classificar els diversos elements d'un text i ordenar-los amb coherència podia ser una bona ajuda.

15. McVaugh, «In a Montpellier classroom», 59.

16. Els números de línia fan referència al text editat en el meu Treball de Fi de Màster: «*Abbreviacio regiminis acutorum*. Estudi i edició d'una adaptació del *Regimen acutorum* hipocràtic atribuïda a Arnau de Vilanova» (2020).

Dins el primer apartat (línies 8-22) hi trobem, a part d'aquesta crítica a la medicina antiga amb què començava el text d'Hipòcrates, l'argumentació sobre el perill dels canvis precipitats i les males praxis dels diversos tipus de metges. Copsem, així doncs, que engloba en una sola *consideracio* allò que en el tractat original ocupa gairebé un terç del text. I aquesta condensació, a més a més, l'efectua dividint de manera molt clara les classes de metges, que són cinc i que anomena «... secte medicorum de assidis» (línia 9). L'estructura que segueix per fer-ho consisteix en enumerar l'escola, mencionar la seva acció, afirmar que s'equivoquen i explicar el seu error. Veiem, per exemple, el cas de les *secte* tercera i quarta (línies 18-21):

> Tertia secta fuit que in toto tempore egritudinis nichil dabant. Et isti errabant, quia interficiebant infirmos suos fame. Quarta secta fuit que in quolibet tempore morbi replebat infirmos suos. Et isti errabant, quia suffocabant eos replendo.

El segon apartat el dedica a la dieta (línies 23-54). Per a Hipòcrates, tal com ha quedat ja manifest, l'equilibri del règim sota el qual s'organitzava la vida era fonamental per mantenir una bona salut. En aquesta *consideracio* l'autor del compendi procura certificar aquesta idea; i ho fa, sobretot, recollint els exemples concrets que donava el tractat hipocràtic, que va disposant de manera bastant entenedora. N'és una mostra el següent passatge (línies 32-36):

> Si virtus sit parum debilis, aut egritudo est cronica aut acuta. Si cronica, sic dabimus; si acuta, aut virtus est debilis, aut debilior, aut debilissima. Si debilis, sic dabimus aquam tantum; si debilior, sic dabimus ptisanam colatam; si debilissima, tunc dabimus subtilissimam ptisanam cum coto et in eadem mensa subtilior cibus debet precedere et grossior subsequi.

També veiem, en aquest mateix exemple, que l'*Abbreviacio* no deixa de banda la tisana —*ptisana*— que tant apreciava l'autor del tractat hipocràtic, sinó que dedica també molta atenció a definir la forma adequada d'administració d'aquest remei davant les variables condicions de cada cas.

El tercer apartat està dedicat als digestius (línies 55-97). Són quatre: el vi, l'hidromel, l'oximel (o *secanabin*) i l'aigua; els mateixos que al *Regimen acutorum*. Descriu, de manera semblant, les característiques de cadascun d'ells, i servint-se repetidament de la forma *competit* exposa en quins casos funciona bé cada digestiu. D'aquesta manera, en parlar de l'hidromel, trobem, per exemple, la següent estructura (línies 78-79): «Si autem apostema sit in spumalibus, aut est de genere colere aut non. Si non, tunc competit; si sic, non competit».

Aquest apartat sobre els digestius ocupa molt més al compendi que no pas al tractat hipocràtic, on pot arribar a semblar una part poc significativa, col·locada gairebé al final i unificada amb el discurs sobre els evacuatius. En el compendi, en canvi, aquest apartat ocupa quaranta-tres línies i és, amb certa diferència, el més extens dels cinc.

El quart apartat correspon als evacuatius (línies 98-114). S'hi divideixen els evacuatius en dues classes: els que ajuden a evacuar de manera sensible i els que ajuden de manera insensible. Al seu torn, aquests primers tenen dos gèneres; els segons en tenen tres. L'estructura que segueix per detallar-los i presentar-ne les característiques és també clara i repetitiva, emprant el to pedagògic que no ha abandonat en cap moment. Veiem-ne un exemple (línies 101-104):

> Primum, quod est ex humectantibus, competit in apostemate colerico. Secundum, quod est incisivum, competit in apostemate flegmatico. Tercium, quod est desiccativum, competit in apostemate sanguineo vel aquoso.

Seguint això, i entrant ja a la darrera *consideracio*, el text passa a tractar el tema dels banys (línies 115-132). El text del tractat hipocràtic no obvia aquest tema, però el tractament és aquí lleugerament diferent, ja que l'autor del compendi insisteix de nou en classificar les coses (línies 115-120):

> Et notandum quod balnea sunt triplicia: quia quedam vocatur solium, aliud stupha, aliud piria. Solium fit ex aqua calida in tina. Tina debet esse ampla et non debet habere parietes elevatos. Stupha debet esse triplex domus: prima debet esse tepida, secunda calida, tertia calidissima. Et prima debet habere hostium oppositum secunde, secunda tertie, et in tertia debet esse paciens per magnum spacium et parum in aqua.

I amb aquest apartat dedicat als banys conclou el compendi, com també fa el tractat hipocràtic.

3.2. *Tradició textual*

Segons la informació recollida en la base de dades del projecte «Arnau DB: Corpus digital d'Arnau de Vilanova»,[17] el text de l'*Abbreviacio regiminis acutorum* s'ha conservat en els onze manuscrits següents:[18]

A. Vaticà, BAV, Pal. lat. 1211, ff. 27r-v
B. Vaticà, BAV, Pal. lat. 1229, ff. 251r-252v
C. Vaticà, BAV, Pal. lat. 1180, ff. 113r-114r

17. Sebastià Giralt – Jaume Mensa (coord.), «obra 4581», dins *Arnau DB: Corpus digital d'Arnau de Vilanova*, Universitat Autònoma de Barcelona. *https://grupsdererca.uab.cat/arnau/database* [17/08/21].

18. Nou d'aquests onze manuscrits van ser col·lacionats per a la confecció de la versió preliminar de l'edició crítica d'aquest text; els dos manuscrits restants —*S* i *W*— no van poder ser consultats, a falta de digitalització o de visita presencial a la corresponent biblioteca. De cara a l'edició crítica definitiva, que formarà part de la meva tesi doctoral en curs, s'espera poder arranjar aquest entrebanc i oferir-ne així una edició crítica completa.

D. Vaticà, BAV, Pal. lat. 1176, ff. 1r-2v
E. Erfurt, Universitätsbibliothek, CA 2º 264, ff. 8v-9r
H. Sevilla, Biblioteca Colombina, 5-1-45, ff. 40r-41v
M. Munic, BSB, Clm, 7576, ff. 85r-86v
P. París, BnF, lat. 7031, ff. 18r-23v
S. Salzburg, Salzburg Museum, HS, 862, ff. 71r-v
V. Venècia, Biblioteca Marciana, lat. Z. 538, ff. 3r-4r
W. Wolfenbüttel, Herzog August, Cod. Guelf., 83.7 Aug. 2°, ff. 80v-81v

L'*Abbreviacio regiminis acutorum* va formar també part de diverses edicions renaixentistes de les obres mèdiques completes d'Arnau de Vilanova, on apareix sota el títol de *Compendium regimenti acutorum*. Per a la llista que segueix, em serveixo també de la informació recollida a la base de dades del projecte «Arnau DB: Corpus digital d'Arnau de Vilanova»:[19]

1. Lió, François Fradin, 1504, ff. 246v-247r
2. Venècia, Boneto Locatelli, 1505, ff. 241v-242r
3. Lió, François Fradin, 1509, ff. 208r-208v
4. Lió, Guillaume Huyon, 1520, ff. 208r-208v
5. Venècia, impressor desconegut, 1527, ff. 233r-233v
6. Lió, impressor desconegut, 1532, ff. 208r-208v
7. Basilea, Konrad Waldkirch, 1585, cc. 1464-1466
8. Lió, impressor desconegut, 1586, pp. (2) 180-181

Sobre la tradició manuscrita del text hi ha diverses coses interessants a comentar. Una d'elles és la creació de grups de manuscrits arran de l'anàlisi i la col·lació efectuades. El primer grup és el que conformen *A*, *E* i *V*, que és al qual s'ha donat major preeminència, no només per la validesa i correcció de les seves lliçons, sinó també pel fet que *E* és el manuscrit més antic de tots: data de 1288 — *A* i *V* daten del s. XIV— i, segons O'Boyle,[20] es tracta d'una *Ars commentata* amb origen a Montpeller, copiada per una mà del sud d'Europa, que estaria molt probablement relacionada amb la Facultat de Medicina d'aquesta mateixa ciutat —per tant, pròxima a Arnau de Vilanova en data i lloc—. L'*Abbreviacio regiminis acutorum* hi apareix incomplet i, malauradament, sense cap indicació sobre l'autor. També hi és present el *Regimen acutorum*, en dues versions del text.

El segon grup és el que conformen *B*, *M* i *P*, tots tres del segle XV. D'aquest grup hauria sortit, molt possiblement, la primera de les edicions renaixentistes, que també va ser col·lacionada. En qualsevol cas, *M* i *P* són dos manuscrits

19. GIRALT – MENSA, «obra 4581», *https://db.narpan.net/cerca_arnau.php?obra=4581* [17/08/21].
20. O'BOYLE, *The Art of Medicine,* 142-143.

molt semblants, mentre que *B* presenta alguna diferència significativa, com per exemple l'omissió de bona part de la primera *consideracio* (línies 8-22), que resumeix amb una sola frase.[21]

El tercer grup està format per *C* i *D*, que són els dos manuscrits que més s'assemblen, ja que comparteixen gairebé totes les lliçons; fins i tot ometen la mateixa part, que és justament la primera *consideracio*, resumida per *B* amb una sola frase, cosa que podria deixar a entreveure alguna relació entre ells. També tenen, *C* i *D*, un origen comú, el sud d'Alemanya, tot i que *D* sembla ser lleugerament anterior, del segle XIV, mentre que *C* seria del segon terç del segle XV.

I tenim, per últim, a *H*, que va ser copiat entre els anys 1452 i 1453 i que sembla no encaixar bé en cap dels grups: les seves variants coincideixen poc amb les dels altres, presenta algunes lliçons sense coherència i és inestable per moments. Fins i tot el seu inici resulta desconcertant, ja que damunt la primera frase hi ha escrit «Tetagramaton assit». Potser fa referència a l'obra d'Arnau *Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*; però tampoc tindria, en tot cas, cap sentit que tal menció presidís l'*Abbreviacio regiminis acutorum*. També en aquest manuscrit és on apareix l'única menció directa d'Hipòcrates en el text,[22] ja que l'altra ocasió en què apareix és per formar part del títol d'*M*.[23] Les referències a autoritats, de tota manera, gairebé no apareixen en cap dels manuscrits: si deixem de banda aquestes dues d'Hipòcrates, tan sols trobem referències a Galè i Avicenna a *C* i *D*.[24]

També és important tractar el tema del títol. Si, tal com hem vist, el text ha aparegut tant sota el nom de *Compendium regimenti acutorum* com sota el d'*Abbreviacio regiminis acutorum*, per què s'ha optat pel segon? Doncs, en primer lloc, perquè els manuscrits als quals s'ha donat major preeminència —sobretot *V*, que és emprat com a manuscrit base al llarg de l'edició crítica preliminar i que sembla el més pròxim a *E*, el manuscrit més antic— utilitzen aquesta opció. I en segon lloc, perquè conèixer aquest text com a *Abbreviacio regiminis acutorum* pot contribuir a evitar confusions amb el *Compendium regimenti acutorum* de Bernat de Gordon. Unes confusions, de fet, de les quals *C* i *D* són exemple, ja que, malgrat contenir el text atribuït a Arnau, estan catalogats a la corresponent biblioteca com si continguessin el text de Bernat de Gordon.

21. «Prima consideracio est quia minus debemus dare de cibo in statu quam in principio. Et que virtus est fortis et egritudo brevis terminacionis, nichil est dandum. Et qua virtus est debilis, tunc semper est dandum. Et ultimo numquam debet sic subita mutacio».

22. (línia 21) «Quinta in statu implebant quod est contra Ypocratem in statu habere silencium melius est».

23. (línia 1) «Intentio libri regimenti acutorum Ypocratis sumarie contracta ab Arnaldo de Villa Nova».

24. (línia 45) «consumpcionem V partis aque secundum Avicennam vel VI secundum Galenum»; (línia 54) «dabis semel dum cibi constabit de tolerancia virtutis aliter si esset debilis et non consuevit in sanitate comedere nisi semel asuesce ispum ad bis paulatine hoc fiat quia consuetudum est res valde fortis dicit Galenus».

I aquesta situació succeeix també a l'inversa: el manuscrit Sant Petersburg, Biblioteka Akademii Nauk, F. 121, ff. 165r-165v, per exemple, o també el Lübeck, Stadtbibliothek, Med. 4º 10, ff. 191r-192v, contenen el text de Bernat de Gordon però estan catalogats com si continguessin el d'Arnau.

Una altra qüestió interessant a comentar, precisament, és la de l'autoria. L'*Abbreviacio regiminis acutorum*, tal com s'ha exposat a la introducció de la present ponència, s'ha atribuït a Arnau de Vilanova. Les edicions renaixentistes així ho sostenen: el text apareix, com hem vist, en vuit dels *Arnaldi de Villanova Opera*, les edicions generals de les seves obres mèdiques. I la tradició manuscrita també sembla anar en aquesta direcció: dels nou manuscrits collacionats, quatre mencionen expressament Arnau de Vilanova (*A*,[25] *M*,[26] *P*[27] i *V*[28]), un menciona Bernat de Gordon (*B*[29]), un Jean de Saint-Amand (*H*[30]) i tres romanen anònims (*C*, *D* i *E*). La balança, malgrat la divergència, cau cap al costat català. Cal tenir present, a més a més, que dos dels manuscrits que atribueixen l'obra a Arnau (*A* i *V*) pertanyen al grup de manuscrits de major antiguitat, i això és sempre una cosa a tenir en compte: com més antiga és l'atribució, més valor té. I també cal tenir en consideració el fet que en bona part dels manuscrits l'*Abbreviacio regiminis acutorum* apareix acompanyat d'altres obres arnaldianes d'atribució ja confirmada.[31]

---

25. (línia 132) «... et est finis distinctio libri regiminis acutorum secundum magistrum Raynaldum de Barchinona».

26. (línia 1) «Intentio libri regimenti acutorum Ypocratis sumarie contracta ab Arnaldo de Villa Nova».

27. (línia 1) «Compendium regimenti acutorum editum a Magistro Arnaldo de Villa Nova»; (línia 132) «... et sic est finis per dei gratiam Deo gratias explicit compendium regimenti acutorum editum a magistro Arnaldo de Villanova».

28. (línia 1) «Abbreviacio regiminis acutorum secundum magistrum Arnaldum de Villa Nova».

29. (línia 1) «Compendium regiminis acutorum Bernardi de Gordonio...»; (línia 132) «Explicit compendium regimenti acutorum Bernardi de Gordonio».

30. (línia 1) «Regimen acutorum Iohannis de Sancto Amando...»; (línia 132) «... materie et tum de isto et cetera finitur regimen acutorum quod quidem compositum est per reuerendum magistrum Iohannem de Sancto Amando per me Iohannem de Bursalia in laudabilissima uniuersitate Montispessulani in pro festo sancti Ambrosii anno 1453».

31. *A* (*Speculum medicine, De virtutibus coriandri, Medicationis parabole, Aphorismi extravagantes*); *B* (*Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*); *C* (*Tractatus de humido radicali, Speculum medicine, Medicationis parabole, Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia, De dosi tyriacalium medicinarum, Regimen sanitatis ad regem Aragonum, Tractatus de intentione medicorum, Regimen Almarie, Epistola de reprobacione nigromantice ficcionis, Practica summaria, Tractatus de amore heroico*); *D* (*Speculum medicine*); *H* (*Aphorismi de gradibus, Practica summaria, De viribus cordis*); *M* (*Pars operativa, Practica summaria, Liber de medicinis simplicibus, Tractatus de amore heroico, Compilacio de concepcione, Tabula eorum que medicus habet*); *S* (*Speculum medicine*, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum, Tractatus de humido radicali, Tractatus de intentione medicorum*); *V* (*Medicationis parabole, Aphorismi extravagantes, Regimen sanitatis ad regem Aragonum*); *W* (*De viribus cordis*). Alguns d'aquests manuscrits, amb tot, contenen també obres d'atribució dubtosa o apòcrifa: *B* (*De conferentibus et nocentibus, Practicella*); *C* (*De aqua olive, Libellus regiminis de confortatione visus, Regimen quartane, De simplicibus, Antidotarium, De quercu, Tabula super Vita brevis, De bonitate*

També Paniagua sembla partidari de la veracitat de l'atribució a Arnau. En el seu *El maestro Arnau de Vilanova, médico,* a part d'incloure la síntesi dins el grup d'obra científica genuïna del seu índex, exposa que «La monografía arnaldiana de tema más amplio es la que se titula *Compendium regimenti acutorum*, directamente inspirada en el conocido tractado hipocrático sobre la dieta de las afecciones agudas...».[32] També explica, unes poques línies després, que «Este opúsculo [....] bien puede ser el registrado en el inventario de los bienes de Arnau con el epígrafe: "Item, quinque particule regimenti acutorum"».[33] I sobre la seva autenticitat afirma que «... se ve confirmada por varias copias manuscritas —cuatro de ellas del siglo XIV— incluidas en códices bien provistos de textos genuinos de Arnau». Podem concloure, així doncs, que Paniagua no tenia gaires dubtes pel que fa a l'atribució de l'*Abbreviacio regiminis acutorum* a Arnau de Vilanova.

La meva opinió al respecte és menys favorable. És cert que no sembla haver-hi gaires raons que ens convidin a desconfiar d'aquesta atribució. La tradició manuscrita apunta directament cap a Arnau. L'atribució de *B* a Bernat de Gordon es pot explicar a través de la confusió amb el seu propi *Compendium regimenti acutorum*; i si l'*Abbreviacio regiminis acutorum* fos també una obra seva, ens obligaria a plantejar quina necessitat tenia de fer dos compendis de format semblant sobre el mateix text, per molt important que fos en aquell moment el *Regimen acutorum*. I l'atribució d'*H* a Jean de Saint-Amand es pot descartar, d'una banda, per la poca fiabilitat del manuscrit, i d'altra banda, perquè aquest mestre té també la seva pròpia síntesi del tractat hipocràtic; i ens trobaríem, per tant, davant el mateix problema. Ara bé, si tenim en compte que Arnau va començar a fer classes a Montpeller entre 1288 i 1290[34] —sabem que durant els anys anteriors havia estat al servei del bisbe de València, Jaspert de Boto-

memorie, De conferentibus et nocentibus, De accidentibus senectutis et senii); *D* (*Antidotarium)*; *H* (*De simplicibus, De febribus, De epilentia C, De signis leprosorum, De iudiciis particularibus pertinentibus ad medicinam, Proprietates roris marini)*; *M* (*De venenis, Antidotarium, De vinis, De aquis medicinalibus, De aqua vite simplici et composita, Liber imaginum signorum, Tabula super Vita brevis)*; *V* (*De urinis*); *S (De aquis medicinalibus, De vinis, De pronosticatione somniorum, l'Introductorium ad iudicia astrologie quantum pertinet ad medicinam*); *W* (*De vinis, Proprietates roris marini, De iudiciis particularibus pertinentibus ad medicinam, Introductorium ad iudicia astrologie quantum pertinet ad medicinam).*

32. Paniagua, *El maestro Arnau de Vilanova...*, 61.

33. Sobre els béns d'Arnau: Roque Chabàs i Llorens, «Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva (pergamino O.7430 del Archivo Metropolitano de Valencia)», *Revista de Archivos*, *Bibliotecas y Museos*, 3a época, 9 (1903), 189-203. Cal destacar també, a part de l'entrada (19) a la qual es refereix Paniagua, l'entrada (167) que diu el següent: «Item tenet vel reportavit Magister Jacobus Albi canonicus Dignen. inter pecias et folia xxvii super expositione regimenti acutorum». És possible que es tracti del comentari d'Arnau al comentari de Galè al *Regimen acutorum*, que no ha arribat a nosaltres. Agraeixo a Michael R. McVaugh aquesta referència.

34. Garcia Ballester, «Arnau de Vilanova (*c.* 1240 – 1311) y la reforma…», 97.

nac, que morí justament l'any 1288—,[35] que l'obra circulés per Montpeller ja al 1288 —el cas d'*E*— és potser massa aviat; encara que Arnau hagués començat a impartir-hi lliçons aquell mateix any, sembla poc plausible que l'obra ja tingués certa difusió.

Arribats a aquest punt, la gran qüestió a formular és si tenim, més enllà d'aquesta tradició manuscrita i el cas concret de l'*Abbreviacio regiminis acutorum*, algun motiu per pensar en Arnau com a possible autor d'un resum del *Regimen acutorum*. La resposta s'exposarà en el següent capítol.

4. Arnau de Vilanova i Hipòcrates

Arnau de Vilanova sentia gran respecte per Hipòcrates. Tal com exposa García Ballester,[36] els seus elogis cap al llegendari metge grec, a qui considerava una autoritat imprescindible per a l'ensenyament mèdic, eren constants, i quan citava el seu nom solia fer-ho al costat de l'epítet «expertissimus».[37] També elogia la seva perspicàcia, i en el comentari a un dels seus aforismes, del qual parlarem a continuació, afirma que els seus textos «són perfectes, de manera que no hi ha ni una paraula que hi sobri».[38]

Hem de pensar, és clar, que Arnau estava ben familiaritzat amb els textos hipocràtics que formaven part de l'*Ars medicine* —és a dir, els *Aphorismi*, els *Prognostica* i el *Regimen acutorum*—; la presència d'aquests a les seves lliçons deuria ser quelcom habitual, tenint en compte que el mètode emprat a l'època es fonamentava en el comentari i el debat dels diversos textos de l'*Ars medicine*. Això no vol dir, però, que Arnau compongués comentaris o compendis d'aquestes tres obres amb la intenció de publicar-los, ni que els comentaris o compendis que se li han atribuït i que han arribat fins a nosaltres nasquessin realment de la seva ploma. De fet, entre els diversos textos que tenim testimoniats, només podem confirmar amb absoluta convicció la validesa de dues de les atribucions, que són el comentari a l'aforisme trenta-quatre de la segona secció dels aforismes hipocràtics, l'*Expositio super aphorismo Hippocratis*

35. Sobre la relació entre el mestre català i Jaspert de Botonac: Theo Falke – Michael R. McVaugh, «Arnau de Vilanova at the summit of Oloron (1287): a major inflection point in the life of a medieval physican», *Journal of Medieval History* 42 (2016), 588-602; i la introducció a Arnau de Vilanova, *Epistola de reprobacione nigromantice ficcionis (De improbatione maleficiorum)*, a cura de Sebastià Giralt, *AVOMO* VII.1, Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera 2005, 17-23.

36. Garcia Ballester, «Arnau de Vilanova (*c.* 1240 – 1311) y la reforma…», 112-119.

37. Per exemple: Arnau de Vilanova, *Tractatus de humido radicali*, a cura de Michael McVaugh – Chiara Crisciani – Giovanna Ferrari, *AVOMO* V.2, Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 2010, 299, l. 511.

38. Arnau de Vilanova, *Expositio super aphorismo Hippocratis «In morbis minus» Repetitio super aphorismo Hippocratis «Vita brevis»*, a cura de Michael McVaugh – Fernando Salmón, *AVOMO* XIV, Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 2014, 58, l. 113.

«In morbis minus», i el comentari al primer i més cèlebre aforisme hipocràtic, la *Repetitio super aphorismo Hippocratis «Vita brevis»*. Aquests dos comentaris, que serveixen per il·lustrar la metodologia arnaldiana i l'ús que feia de les autoritats, demostren, així mateix, la seva vocació innovadora, ja que fins aleshores els *Aphorismi* sempre s'havien comentat conjuntament, sense separar-ne cap de la totalitat; que ell en comentés dos de manera individual creuava una nova frontera en el gènere del comentari.

La seguretat amb què podem parlar de la relació entre Arnau i els aforismes d'Hipòcrates s'allunya bastant del to que podem prendre en abordar la seva relació amb els *Prognostica*. D'aquesta obra, que seguia en rellevància als *Aphorismi*, ens ha arribat atribuït a Arnau un compendi, que coneixem amb el nom d'*Abbreviatio libri pronosticorum.* El seu *incipit* és «Circa prognostica Arnoldi de Nova Villa primo est notandum quod sicud in iudicio sunt quattor persone scilicet...» i l'atribució és dubtosa.[39] Sembla, en tot cas, que podria tractar-se d'una situació pròxima a la de l'*Abbreviacio regiminis acutorum*, almenys pel que fa al gènere del text, el títol i, fins i tot, la tradició manuscrita, ja que coincideixen en *V*, on aquesta obra ocupa els folis 8r-10v.

Però tot apunta que Arnau no només coneixia els textos d'Hipòcrates presents en l'*Ars medicine*. I com ho sabem, això? Potser en tenim alguna prova, més enllà de la vaga hipòtesi basada en la idea que diversos textos hipocràtics no inclosos a l'*Ars medicine* circulaven per Occident i que Arnau, com subjecte interessat en la matèria, hi podria haver accedit? La resposta és afirmativa: tenim citacions directes a algunes d'aquestes obres. Un exemple és la citació de les *Epidèmies* dins l'*Speculum medicine*: «Et ideo Ypocras in *epidimia* et Galienus sequens eius vestigia in de differentiis febrium...».[40] I un altre exemple és la citació del *De aere et aqua et regionibus* dins el *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*: «... secundum quod ex summa Galieni collegimus in de iuvamentis pulsus et exposicionibus ipsius supra dictis Ypocratis *De aere et aqua et regionibus*».[41]

Que en aquestes dues citacions hi aparegui també Galè no és casualitat. Per a Arnau, Galè i Hipòcrates van d'alguna manera lligats de la mà, són les dues autoritats a les quals cal accedir per comprendre la medicina. I de fet, Hipòcrates, a les facultats de medicina, va passar pel filtre dels comentaris de Galè, que eren molt més extensos, laboriosos i profunds que no pas els propis textos hipocràtics. Sabem, per exemple, que Arnau tenia molt present el comentari

39. Giralt – Mensa, «obra 4910», *https://db.narpan.net/cerca_arnau.php?obra=4910* [17/08/21].

40. Arnau de Vilanova, *Speculum medicine*, a cura de Michael McVaugh, *AVOMO* XIII, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 2018, 294, l. 1.

41. Arnau de Vilanova, *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*, a cura de Luke Demaitre i Pedro Gil-Sotres, *AVOMO* IV, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 1988, 198, l. 9.

de Galè al *Regimen acutorum*, del qual, fins i tot, va realitzar-ne un comentari. Ell mateix ens ho corrobora:[42]

> Nos autem perfecte scripsimus illud in secunda parte *Regimenti acutorum super exposicione commenti Galieni*, ubi eciam ostendimus qualiter in flebotomiis opposicio partis sumenda sit secundum vera et solida fundamenta Ypocratis et Galieni ibidem et eciam in libro de flebotomia, circa quod eos intellexisse neminem latinorum invenimus.

Malauradament, aquest *Commentum super expositione Galieni supra regimen acutorum Hippocratis* no sembla haver arribat als nostres dies; a no ser, és clar, que es tracti de la *Lectura super regimentis acutorum*, cosa que Paniagua no descarta.[43] Si fos així, seria una notícia plaent, ja que són molt pocs els comentaris d'Arnau que s'han conservat. García Ballester es pregunta, amb molt encert, a què es deu aquesta escassetat de difusió dels comentaris arnaldians, especialment si se la compara amb la gran difusió de la resta de la seva obra.[44] El propi Arnau, en el pròleg del *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*, ens ho respon:[45]

> Virtutem querimonie tue percipientes nuper tibi karissime significavimus quod admirari non debes si ea que ad exposicionem librorum Galieni et Ypocratis scripsimus communicare publice denegamus: non enim suggerente spiritu livoris sed persuasione racionis id facimus. Nam arma quibus versucia retundi valet hostilis, licet eisdem sensus inimicorum licitum sit movere, verumptamen eorum manibus committi non debent. Nam qui adversarium munimine roborat interitus sui casum merito attingere iudicatur.

Malgrat ser paraules una mica descontextualitzades, podem percebre que té alguna cosa a veure amb els seus rivals i amb la intenció d'amagar informació a aquests. Unes línies més endavant, tal com recull García Ballester, ens diu que «Eos igitur quos ingratitudinis vicio novimus deturpari iusticia non precipit ditare muneribus...».[46] I després que «Hos igitur quos ingratos esse non dubitas promittimus proprie confusionis incurrere laberintum».[47] Veiem, doncs, que es dirigeix amb vehemència a aquests rivals —potser antics deixebles seus?— que García Ballester identifica amb els averroistes, molt influents a l'època i a qui Arnau es va oposar constantment al llarg de la seva vida.

---

42. Arnau de Vilanova, *Tractatus de consideracionibus...*, 157, l. 12.
43. Juan A. Paniagua, «Arnau de Vilanova médico escolástico», *Asclepio*, 18-19 (1966-1967), 517-532, 520; edició dins *Studia arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova. c. 1240-1311*, Barcelona, Fundación Uriach 1838 1994, 285-305.
44. Garcia Ballester, «Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma…», 135-137.
45. Arnau de Vilanova, *Tractatus de consideracionibus...*, 131, l. 4.
46. Arnau de Vilanova, *Tractatus de consideracionibus...*, 132, l. 3.
47. Arnau de Vilanova, *Tractatus de consideracionibus...*, 132, l. 17.

Tornem, en qualsevol cas, al *Regimen acutorum*. Hem vist que Arnau coneixia bé Hipòcrates, i també hem vist que estava familiaritzat amb aquest tractat, si més no a través del comentari galènic. Ara bé, podem assegurar que Arnau realitzés un comentari o un compendi del text hipocràtic? No. O no encara, almenys. No tenim proves concloents, més enllà de la bona predisposició d'Arnau envers la figura d'Hipòcrates. Però hi ha, és clar, un aspecte que fins ara hem ignorat: les citacions del *Regimen acutorum* en diversos textos d'atribució genuïna. Repassem-ne algunes.

En el seu *De esu carnium*, obra en què justifica la bondat de la dieta vegetariana dels cartoixans mitjançant arguments mèdics,[48] Arnau es serveix del *Regimen acutorum* per exposar que prescriure carn a un pacient quan un medicament és apropiat, només pot empitjorar les coses; i que, fins i tot en els casos en què la nutrició és la cosa necessària, la carn tampoc és l'aliment més convenient de prescriure. Cal tenir present que l'argumentació d'Arnau es basava en la idea de la mort com a extinció de la força vital, fet que podia ser causat per una malaltia o bé per una nutrició inadequada; així doncs, en el cas que la força vital estigui minvant per culpa d'una nutrició inadequada, el que cal fer és solucionar aquest problema per mitjà de l'aliment convenient. La citació al tractat d'Hipòcrates, a qui tracta d'«el molt il·lustre capdavanter dels metges» i ens mostra així, una vegada més, el gran respecte que sentia per ell, diu el següent:[49]

> Nec tutum est in proposito remedia permutare. Nam ut princeps clarissimus medicorum scilicet Ypocras ait, in *Egritudinum regimento*, si deficientibus pre furia morbi cibus exhibeatur, suffocationis vel alterius vexationis gravamine superaddito, vitam coguntur finire celerius. Deficientibus autem propter penuriam alimenti si denegetur cibus et medicationi subdantur, expirant velocius tabefacti.

Una altra citació interessant la trobem en el *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*. En aquesta ocasió, empra el *Regimen acutorum* en parlar de les flebotomies, que és, de fet, l'exemple que Arnau utilitza al llarg de tot el tractat per exposar la doctrina de la indicació terapèutica de Galè. L'idea intrínseca del tractat, en tot cas, és l'oposició d'Arnau a la medicina empírica i a la seva aplicació mecànica basada en dades particulars; ell aconsella recórrer a l'estudi racional de l'art mèdica, sostinguda en regles universals, com a fonament per avaluar quina és la teràpia vàlida en un ésser individual, prenent en consideració totes les circumstàncies que envolten el pacient.[50] Aquesta reflexió, sens dubte, és perfectament coherent amb el *Regimen acuto-*

48. Giralt – Mensa, «obra 4478» *https://db.narpan.net/cerca_arnau.php?obra=4478* [17/08/21].

49. Arnau de Vilanova, *De esu carnium*, a cura de Dianne M. Bazell, *AVOMO* XI, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 1999, 117, l. 93.

50. Giralt – Mensa, «obra 4482», *https://db.narpan.net/cerca_arnau.php?obra=4482* [17/08/21].

rum i el pensament hipocràtic, que defensava de manera insistent l'observació de tot allò que pot afectar al pacient, rebutjant, per contra, les teràpies inflexibles i preconcebudes. Veiem, així doncs, la menció a Hipòcrates:[51]

> Caveat eciam sibi tunc medicus ne decipiatur in consideracione predictorum signorum. Aliquociens enim laudabilis sanguis primo egredietur: aut quia attractus est propter ineptam fricacionem partis in qua fit inciso, vel calefactionem et cetera; aut quia pars in qua illaudabilis sanguis continetur remota est a parte incisionis, sicut insinuavit Ypocras in *Regimento acutorum* in pleuresi dicens quod primo appareat sanguis clarus et laudabilis coloris, secundo illaudabilis quem colorem iussit expectare.

En els seus comentaris als aforismes és on Arnau utilitza més vegades el *Regimen acutorum*: el menciona una vegada en l'*Expositio super aphorismo Hippocratis «In morbis minus»* i tres vegades en la *Repetitio super aphorismo Hippocratis «Vita brevis».* Començant per la referència en l'*Expositio*, veiem que es tracta d'una citació integrada en una argumentació sobre els humors, que, tal com s'ha comentat en el corresponent capítol, són part primordial del pensament hipocràtic. La citació és la següent:[52]

> ... quia autem aliqui sunt crudi et calidi vel acuti patet expresse per Ypocratem in secundo *Regiminis acutorum*, qui dicit quod in ieiunantibus preter solitum multi crudi humores de genere colere attrahuntur ad stomachum. Sed humores crudi et obtusi vel frigidi de quibus hic loquitur non sunt periculosi.

Pel que fa a les citacions en la *Repetitio*, veiem que es refereixen a temes diversos. A la primera d'elles, per exemple, Arnau menciona el *Regimen acutorum* en parlar de la tisana, que s'elabora a partir de determinades combinacions d'herbes i espècies en aigua, i a la qual es dediquen grans elogis al llarg el tractat hipocràtic. I això no només succeeix en el *Regimen acutorum*, sinó que també en l'*Abbreviacio regiminis acutorum* les nombroses virtuts i l'ús correcte de la tisana són uns dels temes que més atenció reben. La present al·lusió diu el següent:[53]

> Nam et aliis docuit unus operari, et aliter et cum aliis alius, sicut patet in vulneribus et fistulis et cranco et tinea; et multi alii etiam aliter et aliter regebant cum nutrientibus, ut patet per Ypocratem de ptisana et aliis in *Regimento acutorum*.

La segona citació té relació amb l'ús apropiat del vi. De manera semblant que en el cas anterior, aquest tema és tractat amb profunditat en el

51. Arnau de Vilanova, *Tractatus de consideracionibus...*, 240, l. 15.
52. Arnau de Vilanova, *Expositio super aphorismo Hippocratis...*, 66, l. 422.
53. Arnau de Vilanova, *Expositio super aphorismo Hippocratis...*, 209, l. 558.

text hipocràtic; tot i que potser, aquesta vegada, es desenvolupa amb més vastitud i complexitat en el compendi. De fet, és en aquest segon on trobem l'enumeració dels diversos tipus de vi, que són els següents (línies 57-58): «... dulce, ponticum, stipticum, citrinum, rubeum, nigrum, grossum, subtile, album, aquosum». Un altre detall interessant d'aquesta citació és, sens dubte, la presència de la referència a Galè i el seu *De ingenio sanitatis*. La citació és aquesta:[54]

> Conveniunt autem omnes sapientes quod hoc solum est vinum et maxime subtile; sed quia unum de particularibus supradictis prohibet usum vini, scilicet febrilis discrasia, necesse est ut eius consideratio regulet aliqualiter usum eius. Nam unumquodque particulare aliquam prebet directionem in opere, unde cum particularia vel circumstantie que indicant celerem consumptionem spirituum sint fortioris virtutis quoniam in tali casu minantur sincopim aut mortis defectum (quod est maius periculum quam febrem) parum incendere, et medicus ubi non potest prodesse teneatur iuxta doctrinam Ypocratis in *Regimine* et Galieni in *Ingenio*, saltem vitare maius periculum, ex preceptis artis quod necesse est vinum tribuere, maxime subtile.

I la darrera menció s'engloba dins una part dedicada a la correcta medició dels temps i dels estadis de la malaltia; cal tenir molt clar què administrar en cadascun dels moments de la cura. Curiosament, aquesta citació, en la qual també apareixen anomenats els *Aphorismi*, és l'única en què no s'esmenta el nom d'Hipòcrates. Arnau escriu el següent:[55]

> Constat quod regimen in dieta mutari debet in quolibet istorum quatuor temporum, sicut plene habetur ex prima parte *Amphorismorum* et *Regimento*, non solum in uno predictorum quatuor sed etiam in omnibus.

Havent repassat aquestes citacions al *Regimen acutorum*, podem confirmar, com ja veníem apuntant, que Arnau coneixia bé aquest tractat hipocràtic. I era capaç, a més, d'aplicar-lo a contextos diferents: se'n servia a l'hora de parlar del règim del malalt, de les flebotomies, dels diversos estadis de la malaltia... Emprava Hipòcrates i el seu *Regimen acutorum*, per tant, segons les circumstàncies de cada situació, tal com feia també amb Galè i les seves obres. Ens apropa això, tot aquest ventall de registres i recursos, al fet que Arnau confeccionés una síntesi d'aquest tractat hipocràtic? És possible que sí. Ja fos per la seva tasca com a docent, o per la seva pròpia necessitat, sembla perfectament plausible que elaborés un compendi així. Un compendi, en qualsevol cas, que no tindria per què ser l'*Abbreviacio regiminis acutorum*: podria ser que el seu compendi s'hagués perdut —o que ell n'hagués tallat de soca-rel la difusió, com va fer amb alguns dels seus comentaris— i que aquest compendi

54. Arnau de Vilanova, *Expositio super aphorismo Hippocratis*..., 225, l. 1084.
55. Arnau de Vilanova, *Expositio super aphorismo Hippocratis*..., 248, l. 1884.

que se li ha atribuït sigui senzillament obra d'un altre mestre de l'època, o fins i tot d'un estudiant. L'*Abbreviacio regiminis acutorum* té, és clar, una tradició manuscrita i impresa que en recolza l'atribució, i podem comprovar que l'estil tampoc desdiu de l'arnaldià; però això, malgrat tot, no és suficient per provar l'atribució, sobretot si tenim en compte la presència de l'obra al Montpeller de 1288, moment en què Arnau tot just hi començava la seva etapa com a docent o era encara a València. Caldrà, per tant, ser molt cautelosos respecte aquesta atribució.

5. Conclusions

L'objectiu d'aquesta empresa era reflexionar entorn la relació d'Arnau de Vilanova i Hipòcrates mitjançant el *Regimen acutorum*. L'*Abbreviacio regiminis acutorum*, un dels tres textos atribuïts al mestre català basats en el tractat hipocràtic, semblava el camí adequat; un mètode que, a més, permetria presentar i aproximar-s'hi des de diversos punts de vista. Aquest procés m'ha dut a desenvolupar algunes conclusions interessants. S'ha analitzat, en primer lloc i, en certa manera, a mode de contextualització, el contingut i la tradició textual del *Regimen acutorum*. Aquest text sobre les malalties agudes, que recull, com hem vist, els principals preceptes del pensament hipocràtic, va tenir gran difusió i rellevància en les facultats de medicina dels segles XIII, XIV i XV. Va circular en diverses traduccions, formava part de l'*Ars medicine* i són nombrosos —i alguns d'ells molt cèlebres— els professors que van realitzar comentaris o compendis sobre el seu contingut. Pel que fa a l'*Abbreviacio regiminis acutorum,* se n'ha resumit el contingut i s'ha pogut percebre el to pràctic i pedagògic que el text manté en tot moment. També s'ha posat atenció a la seva tradició textual, i aquesta anàlisi ha permès comprovar que l'atribució a Arnau té alguns arguments de pes, com són l'antiguitat d'algunes de les atribucions o el fet que els altres dos autors a qui alguns dels manuscrits atribueixen el compendi siguin pràcticament opcions descartades, però que també té un argument —la datació d'un dels manuscrits— que ens obliga a dubtar seriosament d'aquesta autoria arnaldiana. Sobre la influència d'Hipòcrates en la medicina d'Arnau s'ha evidenciat l'extraordinari respecte que el metge grec mereixia pel mestre català, així com l'excel·lent domini i coneixement que tenia de la seva obra. En el cas concret del *Regimen acutorum*, s'ha il·lustrat a través de diverses citacions que Arnau no tenia reticència a emprar-lo i que era capaç de fer-ho en molts fronts diferents.